

RAZMATRANJA O POVIJESTI HRVATA

I u nas i u svijetu historijska nauka sve više postaje popularna te za nju raste zanimanje sve šireg kruga ne samo obrazovanih ljudi nego i onih čitalaca koji su se inače do nedavno zadovoljavali djelima pisanim na nivou srednjoškolskih udžbenika. Suvremeni čovjek jednostavno hoće da zna tko je on, što je bio, kako je nastao, odakle i od koga potječe, tko mu je po krvi, jeziku, kulturi i religiji srodan i blizak, kako je tko i kada utjecao na njegovu i njegovih predaka sudbinu, koji su ga faktori u prošlosti vodili ili silili da ide krivim putovima, a koji pravim, — suvremeni čovjek, dakle, hoće da se na primjerima i iskustvima prošlosti pouči i da svojim slobodnim opredjeljenjem izabere sebi stazu u budućnost. Osnivaju se akademije, zavodi, instituti i škole za proučavanje etničke, političke, ekonomske, kulturne i religiozne prošlosti u čitavom svijetu, pa i u nas. Pišu se knjige, izdaju časopisi i drže javna predavanja da bi se rasvijetlila pitanja iz povijesti i njoj pomoćnih nauka. U tom ogromnom radu pojavljuju se sporovi, sukobi i neslaganja; pojavljuju se borbe mišljenja i dolazi do takmičenja u utvrđivanju naučnih istina. Dok jedni u tom žilavom trvenju padaju pod utjecaj ideja prošlosti (mahom zastarjelih i nenaučnih), dotle se drugi trude da ih se oslobode da bi se rukovodili samo idejama budućnosti formiranim na uvjerenju, da samo istina može biti njihova podloga i polazna točka. Razna »nepobitna« učenja, »utvrđene istine«, »naučna stanovišta«, »dokazane činjenice« i druge konstrukcije prošlosti već blijede, jer su prevladane novim tekovinama nauke, ali se njihovi zatočnici lako ne predaju, nego konzervativno vuku natrag i nauku i naučenjake.

U takvim se prilikama u našoj historijskoj nauci pojavljuje knjiga Ivana Mužića »Razmatranja o povijesti Hrvata« (Split, 1967), kojom auktor skreće pažnju na nekoliko pitanja, kojima treba i mora da se u sadašnje vrijeme povećanog interesa za povijest polkloni izuzetna pažnja i da se izmijenj zaostalo i konzervativno gledanje na stanovita važna pitanja iz prošlosti Hrvata i srodnih i susjednih im naroda. Iako auktor nije »po profesiji« historičar, on iznosi ocjene i poglede, koji mogu zainteresirati i potaći na razmišljanje svakog naučnog radnika od struke. On širokogrudno i objektivno izlaže suštinu dodirnutih problema, tako da su njegovi pogledi prihvatljivi i za naučenjake ne samo hrvatske, nego u prvom redu srpske i crnogorske, bar ukoliko se radi o povijesti srednjeg vijeka. To je gledanje jednog dobronamjernog hrvatskog intelektualca, koji se poviješću, za sada, bavi kao amater i koji na njezine probleme gleda vedra čela i sa zdravim političkim instinktom.

Razmatranja o povijesti jednog naroda obično obuhvaćaju pojedine netočno, nedovoljno jasno ili nepotpuno riješene naučne probleme u historiografiji, a

ponekad i probleme, koji, iako su pravilno riješeni, s neke se strane osporavaju ili se uopće ničeju kao da ne postoje utvrđene činjenice. U posljednjih dvadeset godina povijest Hrvata, i pored dosta izvanrednih priloga i manjih rasprava, spala je na to, da se ponovno (ali uz izvjesne dopune i bilješke) izdaje djelo dra F. Šišića kao reprezentativna nacionalna povijest. Nije mnogo bolje ni sa srpskom poviješću, jer se tamo izdaje dopunjena ali već zastarjela »Istorija Srba« Konstantina Jirečeka. Usporedo s tim djelima izdaju se mnogobrojni udžbenici, kojima se s pravom stavljaju krupne naučne zamjerke takve naravi, da se osporava i njihova formalna istinitost. Doduše, ovi udžbenici ne ulaze u oblast nauke, ali tim više unose u svijest mladeži netočne predstave o prošlosti i doživljajima njihova naroda. Pri takvim pojavama u našoj historiografiji bilo je sasvim umjesno, da Ivan Mužić izda svoja razmatranja o povijesti Hrvata, jer — kao što je shvatljivo — ona mogu staviti naglasak na neka pitanja, o kojima je u njima riječ, skrenuti na njih pažnju onih koji ih previdaju, zapostavljaju, netočno interpretiraju ili omalovažavaju, a u šire publike pobuditi veći interes za njih ili uputiti čitatelja na pravilnije njihovo shvaćanje. Stoga će knjiga poslužiti »zaboravnim« naučnim radnicima i auktorima školskih udžbenika kao razumno upozorenje, a ostalim čitaocima kao orijentacioni podsjetnik iz hrvatske povijesti.

Mi ćemo ovdje, ovlaš i ukratko, dodirnuti samo neka pitanja, o kojima raspravlja Mužić u svojoj knjizi, ne upuštajući se u detaljnije analize i rasprave.

1. O doseljenu Hrvata na Jug Mužić ne zauzima neko konkretno određeno stanovište, premda je to mogao učiniti prema najnovijim rezultatima naučnih istraživanja nekih domaćih i inozemnih učenjaka. Zbog nepotpunog ili samo verbalnog usvajanja Porfirogenetova navoda o dvije seobe Slavena na Jug mnogi su povjesničari, a u prvom redu pisci školskih udžbenika, zapali u čorsokak, iz kojega se naučno ne mogu ispetljati. Dok se god ne bude polazilo od činjenice, da su bile dvije seobe, prva Slavena s Avarima, i druga: prvo Hrvata, pa onda Srba, koji su kroz izvjesno dulje i kraće razdoblje Slavene, koji su već bili došli, kroatizirali ili srbizirali, neće moći biti moguće dati uvjerljivo objašnjenje mnogim utvrđenim činjenicama, a naročito narodnoj tradiciji o najstarijim precima današnjih Hrvata, Srba i Crnogoraca. Najbolji je primjer za to poteškoća, u koju su zapali povjesničari Crnogoraca. Ukoliko oni posve ne izbjegavaju izjašnjenje o velikoj etničkoj skupini, koja je nekad naseljavala područje od Hercegovine do sjevero-albanskih Klimentata, oni ih jednostavno ubrajaju u »srpska izumrla plemena«, iako oni nisu bili ni »srpsko«, ni plemo«, a do danas još nisu izumrli. Oni se povode za Jirečekom netočnom pretpostavkom, da su Lužani, preci najvećeg dijela današnjih Crnogoraca, dobili svoje ime po lješkopoljskim *lugovima* (Luška župa, Lusca), koje su naseljavali, jer neće da znaju za vezu tog imena s imenom Tacitovih *Lugija* tamo u ravnicama današnje Poljske. Kad bi za ove povjesničare bilo jasno pitanje doseljenja Slavena na Jug, onda vjerojatno ne bi grezli u tolike zablude.

Neodlučnost i nedovoljna preciznost povjesničara pri rješavanju toga pitanja zadaju krupne poteškoće i jezikoslovcima, koji ne mogu da na uvjerljiv način objasne pitanje, tko je govorio čakavski, prvo doseljeni Slaveni ili kasnije došavši Hrvati. Tako isto postoje poteškoće pri utvrđivanju granica maksimalne rasprostranjenosti čakavštine, koja je nesumnjivo dominirala u objema Dalmacijama, Gornjoj i Donjoj, jer njezini tragovi postoje od Istre do Sjeverne Albanije, a na kopnu do Drave i Dunava, što — naravno — još nije ispitano i dovoljno proučeno.

2. Stupanje Hrvata u redove civiliziranih naroda (primanjem kršćanstva) i početak oslobađanja od barbarskih tradicija i navika predstavlja isto tako važnu prekretnicu u njihovu životu kao što je doseljenje na Jug. Datum toga događaja u naučnoj se literaturi dugo vremena dovodio u vezu s datumom dobivanja slavenske pismenosti preko učenika i sljedbenika sv. apostola Ćirila i Metoda. Međutim, taj datum treba jednom za svagda pomaknuti natrag i početak pokrštavanja Hrvata dovesti u vezu s njihovim naseljavanjem u neposrednu blizinu kršćana-starosjedilaca. Što je proces pokrštavanja trajao dulje

nego što to mogu shvatiti ljudi, koji sude po onome što bi se danas moglo provesti, sasvim je razumljivo. Mužić u svojoj knjizi ističe neke činjenice, koje navode na zaključak, da su Hrvati »pokršteni prije drugih slavenskih naroda«, ali će ipak biti teže shvatljivo, da su Hrvati s Jadrana sudjelovali u pokršćavanju Poljaka prije nešto više od tisuću godina.

3. Sasvim je umjesna piščeva zamjerka nekim istaknutim ličnostima iz nedavne prošlosti, koje su u svojim govorima i napisima — prvenstveno iz političkih razloga, a ne iz naučnog osvjedočenja — poistovećivale hrvatstvo i katolicizam. Međutim, on je propustio da navede neizbježne uzroke i opravdane razloge takvoj nenaučnoj i politički škodljivoj identifikaciji. S druge strane, u tim nesretnim političkim prilikama, vršena je intenzivna i dugotrajna identifikacija srpstva i pravoslavlja. Takav postupak s jedne i s druge strane nesumnjivo je išao na štetu zbližavanja i naroda i crkava, a u korist pohlepnih tudina. No ta vremena iskorištavanja crkava u državno-političke svrhe odavno su prošla, te pripadaju danas političkoj povijesti našeg naroda.

4. Do pojave opsežnog djela Ivana Ostojića o benediktincima u Hrvatskoj malo se govorilo i pisalo o zaslugama toga reda za narode na istočnoj obali Jadrana, od Istre do današnje Sjeverne Albanije. Mužić ističe »neviden kulturni i ekonomski uspon« hrvatskog naroda zaslugom benediktinaca u X stoljeću, ali njihova rasadišta kulture svodi na samostane »od Raba do Budve«. Međutim, djelatnost je benediktinaca obuhvaćala nerazmjerno šire područje, a u najvećoj mjeri je došla do izražaja ne samo u Hrvatskoj, nego i u Duklji. Pismenost, književnost, umjetnost i privreda onoga vremena nose upadljiva obilježja benediktinskih nastojanja i plodova njihova rada. Izgradnja i kulturno podizanje dukljanske države ne mogu se shvatiti bez sudjelovanja benediktinaca, koji su svojoj domovini vjerno služili sve dok nisu morali uzmaknuti pred prodorom pravoslavlja u pravcu Jadrana. No tada se već bila ugasila dukljanska kraljevska dinastija...

5. Pitanje porijekla Zahumljana, Travunjana i Konavljana u stvari je odavno riješeno, kako je to svojedobno smatrao povjesničar prof. Ljudmil Hauptmann i razložio u svojoj raspravi »Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa« (*Rešetarov zbornik*, Dubrovnik, 1931). Međutim, za mnoge konzervativne povjesničare to je pitanje još otvoreno, pa misle da ga mogu rješavati ne naučno, nego prema svojim trenutnim potrebama. Mužić kao da pokušava naći kompromis, koji bi zadovoljio potpuno oprečna gledišta, onih, koji doslovno uzimaju Porfirogenetovo pisanje, i onih, koji analizom dolaze do drugačijih zaključaka. Stoga on govori o nekim »moravsko-zetskim migracijama«, kojih u stvari nije nikad bilo, dok je obratnih — zetsko-moravskih — bilo nekoliko i kroz više stoljeća. Uostalom, ne samo Porfirogenet nego ni jedan drugi izvor u srednjem vijeku ne dvoji ili ne izaziva dvojbu, da li su Dukljani bili Hrvati ili Srbi. Akademik dr Đorđe Sp. Radojičić, analizirajući knjigu prof. Vasilija Đerića »O srpskom imenu u zapadnijem krajevima našeg naroda« (Beograd, 1914) zaključuje: »Do XV stoljeća on nije našao ni jednog jedinog primjera spomena srpskog imena s ovog područja«, tj. Crne Gore (*Südost Forschungen*, Bd XVI/2, 1957, S. 278). Prema tome, ni porijeklo stanovnika Duklje za nauku nije bilo sporno.

6. Istraživanja u vezi s »Ljetopisom Popa Dukljanina« tek u najnovije vrijeme počinju davati pozitivne rezultate, koji otkrivaju široke mogućnosti istinitog prikaza naše srednjovjekovne prošlosti. Prof. Đ. Sp. Radojičić došao je vrlo pronicavo do pretpostavke, da bi pisac latinske redakcije toga spisa mogao biti posljednji barski nadbiskup u prednemanjičko doba, Grgur, a D. Mandić je iznio mišljenje, da je hrvatska redakcija toga spisa prethodila latinskoj i da je u ovoj posljednjoj u cijelosti prevedena. Dr Slavko Mijušković sada najavljuje izdanje novog prijevoda »Ljetopisa« prema sačuvanom rukopisu u Vatikanu nakon što je D. Mandić utvrdio, da dr F. Šišić nije radio poznati svoj tekst prema rukopisu te je dopustio mnogo pogrešaka i odstupanja od »originala«. Istina, ti najnoviji zahvati u djelo Popa Dukljanina sporo se prihvaćaju

u nauci, pa je to potaklo I. Mužića da se u svojoj knjizi osvrne i na Dukljaninov spis.

7. Etnička povijest ne samo Hrvata nego i drugih Južnih Slavena malo je i tek sumarno i fragmentarno proučena. Nov pogled na porijeklo, raširenost i ulogu neslavenskih Vlaha na Slavenskom Jugu iznio je D. Mandić, pa nam rezultati njegova ispitivanja pružaju mogućnost daljeg istraživanja na samom terenu. Pored djela dra Dušana J. Popovića o Cincarima to je za posljednjih sto godina najvažniji korak u proučavanju jednog važnog područja naše etničke prošlosti, pa je Mužić dobro učinio što je u svojoj knjizi tom pitanju poklonio naročitu pažnju. Sudbina i uloga Vlaha u formiranju južnoslavenskih naroda nije svuda bila istovetna, ali je bila značajna, naročito u prethodna tri stoljeća. Oni su u povijesti svakoga od tih naroda udarili svoj pečat, koji čini teško i nedovoljno shvatljivom našu prošlost, ako se pitanje njihova postanka, razvitka i uloge šire ne rasvijetli. Međutim, i u tome proučavanju ne smije se pretjerivati uzimanjem svega što nosi »vlaško obilježje« ili što na prvi pogled nije dovoljno jasno kao istinski vlaško, jer je dobar dio slavenskih etničkih skupina živeći u brdskim predjelima u stalnom dodiru s Vlasima primio od njih mnogo običaja i navika, naročito iz pastirskog i stočarskog života i rada. To je Mužić uočio, ali nije ulazio u detaljnije analize te simbioze na terenu.

8. Povijest i politika dvije su različite discipline, od kojih svaka ima svoje zakone, kojih se pridržava, da bi bila ono što jest. U našoj su se prošlosti te dvije discipline često grubo miješale; zakoni jedne primjenjivali su se u drugoj, a najčešći je slučaj bio, da su se u politici iskorištavale netočno reproducirane »istine« iz historije, te su se na nepravilnim zaključcima izgrađivali politički sistemi i određivala »stanovišta«, koja niti su bila naučna niti su imala bilo kakva oslonca u historiji kao nauci. Mužić sumarno navodi više primjera iz toga doba, da bi ukazao na potrebu odvajanja povijesti od politike i tretiranja povijesti samo kao naučne discipline.

Da nije bilo takva gledanja na historijsku nauku u našoj nedavnoj prošlosti, ne bi se dogodilo, da Srbi nisu dalje koraknuli od Jirečekove »Istorije Srba«, a Hrvati od Šišićeve »Povijesti Hrvata«. Na koncu i Crnogorci tapkaju za Jirečekom i njegovim sljedbenicima (»Istorija Crne Gore« I, Beograd, 1967) ponavljajući ustrajno već odavno opovrgnute zablume romantičarske prošlosti i buržoaskih ideologa. Ako na ovakvo stanje gledamo i sa svremenom političkog stanovišta moramo se zabrinuti, jer takvo konzervativno tapkanje u mjestu ne služi i ne može služiti ciljevima svremene politike naših naroda i zemalja, a najmanje njihovu međusobnom zbližavanju.

9. Problem »aktualizacije naše srednjovjekovne prošlosti« nametnuo se onog časa, kada se u prvoj polovici prošlog stoljeća počela buditi nacionalna svijest u najnaprednijim krugovima narodne inteligencije. Po sili neke neshvatljive inercije taj je problem postao naročito aktualan u vrijeme kraljevske Jugoslavije, ali tada nije bilo povoljne klime za njegovo rješenje. Mužić svakako ima u vidu to vrijeme, kad kaže, da su »neki naši prvi povjesničari i pisci hrvatski rani srednji vijek politički aktualizirali onako kako je to odgovaralo njihovim željama i interesima njihovih kruhodavalaca u XX stoljeću«. Iz potrebe te »aktualizacije« i radi postizanja njezinih ciljeva ostala su zamračena ili konačno neriješena mnoga pitanja iz prošlosti Hrvata i njihovih bližih susjeda. Mjesto djela o narodnoj povijesti i kulturi nicala su djela, koja to nipošto nisu, a nije bilo mogućnosti i prilike da se analiziraju i da se dokazuje trajna šteta od njihova trenutno praktičnog smisla. Nije se tu radilo o zabludama ili o nedovoljnom poznavanju izvora i pomoćnih disciplina, nego o slijepom podržavanju nekih petrificiranih, »usvojenih« stajališta i shvaćanja, o kojima nije moglo biti diskusije ili drugačijeg tretiranja. Radilo se, konačno, i o zadaćama, radi kojih su se i izvori, ako ne krivotvorili, to svakako nevjerljivo tumačili, da bi se postigli izvjesni unaprijed postavljeni ciljevi. I najbolja u tim uvjetima napisana djela bila su u stvari politički traktati, u kojima su auktori iz vrela iznosili

i obrazlagali samo ono, što je odgovaralo njihovim ciljevima, a što nije odgovaralo — to je prešućivano ili se izričito zabacivalo. Tako je »aktualizacija naše srednjovjekovne prošlosti« postala moćna prepreka razvijanju historijske znanosti čak i u nekim visokim znanstvenim institucijama. Stoga Mužić dobro čini što taj problem iznova postavlja kao problem, koji treba da riješi suvremena historiografija rukovodeći se klasičnim načelima te grane nauke: iznositi objektivno, bez nacionalne pristranosti, samo istinu, bez obzira da li se ona nekome sviđa ili ne.

S. M. Štedimlija